

Ghána, Nyugat-Afrika gyöngyszeme

Remek Éva

„Akwaaba!”¹

Bevezető

Ghána (egykori Aranypart) ma Afrika egyik vezető országa. Egyrészt jelentős természeti vagyona miatt, másrészt a példaértékű gazdasági növekedése okán. Nem elhanyagolható tényező az sem, hogy elsőként vált függetlenné a gyarmati uralomtól a Szaharától délre fekvő fekete-afrikai országok közül, ami jelentős presztízt biztosított a fővárosának, Accrának². A gyarmatosítás előtti időszakban azok az államok és birodalmak voltak e területen, „amelyek emléke a ma független Afrika politikai, illetve szellemi elitjét máig kísérti”.³ Szakértői vélemény szerint pedig itt alakultak ki elsőként a despotikus hatalmak helyébe lépő demokratikus országok.⁴

Általános adatok⁵

Elhelyezkedése:	Nyugat-Afrikában – Burkina Faso, Elefántcsontpart és Togo között a Guineai-öböl határolja
Területe:	238 533 km ² (ebből szárazföldi: 227 533 km ² , a vízi: 11000 km ²)
Fővárosa:	Accra
Éghajlata:	trópusi (északon: forró és száraz, délkeleten: meleg és viszonylag száraz, délnyugaton: meleg)
Népessége: ⁶	26 908 262 fő. ⁷
Etnikai kép:	Akan 47,5%, Mole-Dagbon 16,6%, Ewe 13,9%, Ga-Dangme 7,4%, Gurma 5,7%, Guan 3,7%, Grusi 2,5%, Mande 1,1%, egyéb 1,4% (2010, becsült).

¹ Üdvözljük! – akan nyelven, amely széles körben beszélt Ghánában.

² DAVIES et al. 2018.

³ BENKES 1997, 228.

⁴ BENKES 1997, 228.

⁵ CIA 2017.

⁶ Különböző adatok vannak, például: „A népesség számbavételénél kifejezetten figyelembe veszik az AIDS következtében fellépő halálozást. Ezért alacsonyabb lesz a várható élettartam, magasabb a csecsemőhalálozás, magasabb a halálozási arány, s alacsonyabb lesz a népességnövekedési ráta is, s így a népesség kor szerinti és nemi megoszlásának változása is nagyobb, mint ami egyébként várható lenne (2017. július, becsült). Így 27 499 924 fő” (CIA 2017).

⁷ *Military Balance* (2017), 18.

Vallás:	keresztény 71,2%, muzulmán 17,6%, hagyományos 5,2%, egyéb 0,8%, nincs 5,2% (2010, becsl.) ⁸
Államfő:	Nana Addo Dankwa Akufo-Addo elnök (2017. január 7-től egyben kormányfő is) ⁹
GDP/fő:	1551 USD
GDP:	42,8 milliárd USD
GDP növekedési ráta:	3,3%
Infláció:	17% ¹⁰
Pénzneme:	Cedi

Múlt és jelen

A hajdani Ghánai Birodalom feltételezhetően a mai Nyugat-Szudán területén feküdt.¹¹ Ennek a birodalomnak a mai Ghána területén nincs kimutatható hatása,¹² de az összeomlása után lakosai a mai Ghánába is eljutottak.¹³ E korai történeésekről arab írásokban olvashatunk.¹⁴

Európából elsőként a portugálok érkeztek Aranypartra a 15. század közepén. Hajóhadat küldtek a térségbe, erődöket¹⁵ emeltek a part mentén, ezzel védve érdekeiket a konkurens (holland, svéd, dán,¹⁶ angol) hajósoktól.¹⁷ Az európai gyarmatosítók kezdetben különböző árukat cseréltek aranyra, később azonban az emberkereskedelem is megjelent, amely fokozatosan erősödött az amerikai kontinens ültetvényes gazdálkodásának fejlődésével.¹⁸

A 18. században a britek létrehozták a Kereskedők Afrikai Egyesületét, amely segítette a part menti terjeszkedésüket. A portugálok a 17. század közepétől így folyamatosan kiszorultak a térségből, s „a svédek és a brandenburgiak (poroszok) is csak rövid időre tudták megvetni itt a lábukat”.¹⁹

Európa és Nyugat-Afrika kapcsolatrendszerében a századfordulón megszületett abolíciós törvények nagy változást hoztak,²⁰ azaz a rabszolga-kereskedelmet illegálisnak

⁸ CIA 2017.

⁹ *Ghana: Heads of State (1960–2017)* (s. a.).

¹⁰ *Military Balance* (2017).

¹¹ SCHMIDT 1967, 835.

¹² FRANCZ 2013, 9.

¹³ BÚR 2009, 66.

¹⁴ Például Al-Hamdani azt írja le, hogy Ghána a világ leggazdagabb aranybányaival rendelkezik. Ezek a bányák Bambukban, Szenegál északi részén találhatók. *Ancient Ghana* (s. a.)

¹⁵ Elsőként 1482-ben épült meg a Fort Elmina erőd, amelyet az UNESCO felvett a védett kulturális javak listájára. *Forts and Castles, Volta, Greater Accra, Central and Western Regions* (s. a.).

¹⁶ A svéd–dán jelenlét emléket őriz például a Fort Christiansborg, amelyet még a svédek kezdtek el építeni, majd a dánok kisajátítottak. Valaha az erőd a rabszolga-kereskedelem egyik központja volt, majd a ghánai elnök rezidenciájául is szolgált. A jelenlegi elnök 2017 elején jelentette be, hogy múzeummá kívánja alakítani. *The History of Christiansborg Castle* (s. a.).

¹⁷ AZIKIWE 2015.

¹⁸ „A rabszolgákkal való kereskedelem a 18. század közepén érte el a csúcspontját, amikor mintegy 90 ezer rabszolgát hurcoltak el Aranypartról” (FAGE–TORDOFF 2004, 230.).

¹⁹ FRANCZ 2016, 9.

²⁰ SHERWOOD 2008, 11–143.

nyilvánították. A gyarmatosítók alkalmazkodtak az új viszonyokhoz, és a külkereskedelemben a rabszolgákat „felváltotta” a pálmaolaj, a kopra,²¹ a mogoró, később a kávé és a kakaó, amelyek előállítását már a helyi „kisvállalkozások”²² végezték.²³ A brit kormány végül a rabszolga-kereskedelem visszaszorítása érdekében 1821-ben kiterjesztette fennhatóságát Aranypartra, ami Ghána „brit gyarmatkénti” megszületését jelentette.²⁴

Ghána függetlenedési folyamatáról ténylegesen a második világháború után beszélhetünk. Több tényező segítette ezt, mint például a gyarmattartók háborús veszteségei, az Atlanti Charta szellemisége,²⁵ a régióban bekövetkezett gazdasági nehézségek (a kakaófák betegsége), az urbanizáció felgyorsulása, a korabeli kormányzati politika elégtelensége, ami társadalmi változásokat indított el.

A britek 1946-ban reformokat kezdeményeztek, de a folyamat lassú volt. Az afrikaiak elégedetlenek voltak, s különböző pártokat alakítottak (a Joseph Kwame Kyeretwi Boakye Danquah vezette Egyesült Aranyparti Konvenció [United Gold Coast Convention, UGCC]; a Kwame N’krumah vezette²⁶ Népi Konvenció Párt [Convention people’s Party, CPP]), amelyek különböző módon ugyan, de mindenképpen változást akartak. Említésre érdemes a CPP a „pozitív cselekvés” programjával (sztrájkok, bojkottok és engedetlenségi mozgalom), majd utána bizonyos fokú autonómia megszerzése, a „taktikus cselekvés” elgondolással (britekkel széles körű együttműködés politikáját folytatta, de például a szak-szervezetek követeléseinek nem tett eleget).²⁷

Lényeges tényező volt az ellenzék erősödése is, amelyet három párt megalakulása jelzett (Északi Népi Konszenzus – Northern People’s Congress, NPC; Muszlim Szövetség Pártja – Moslem Associationa Party, MAP; Nemzeti Felszabadítás Mozgalma – National Liberation Movement, NLM). Az ellenzéki pártok erősítését a britek támogatták.²⁸

Ghána 1957. március 6-án, a fekete-afrikai országok közül elsőként, nyert függetlenséget a gyarmati sorból. Első miniszterelnöke, majd 1960-ban első államfője is, Kwame N’krumah lett. Hatalmának mérlege felemás képet ad. Külpolitikájában már az első pillanattól kezdve fő célnak tekintette a nyugat-afrikai régió, majd az egész kontinens politikai és gazdasági egyesítését, s ehhez szemében Ghána függetlenedése csak az első lépés volt.²⁹ Belpolitikáját ugyanakkor helytelen, átgondolatlan döntések, 1962 után a személyi kultusz,³⁰ az ellenzék teljes elnyomása, az egypártrendszer, gazdasági problémák (például fizetési mérleg hiány, erőn felüli iparosítás) jellemezték. 1966-ban, miközben Kínába látogatott, a hadsereg átvette a hatalmat, s N’krumahnak Guineába kellett menekülnie. A politikai

²¹ A kókuszdió kiszárított húsa.

²² A mezőgazdaság ma is túlnyomórészt kisbirtokos alapon működik. A gazdaságok mintegy 90%-a kevesebb, mint 2 hektár. *Ghana – Agricultural Sectors* (s. a.).

²³ FRANCZ 2013, 17.

²⁴ FAGE et al. 2018.

²⁵ FRANCZ 2013, 24–27.

²⁶ BÚR 2009, 59–74.

²⁷ BENKES 1997, 8.

²⁸ „A partikularizmus és a föderalista berendezkedés a britek érdekeit szolgálta volna, ezt képviselte az ellenzéki politikus, Kofi Busia” (BENKES 1997, 229.).

²⁹ KUMAH-ABIWU–OCHWA-ECHEL 2013, 7.

³⁰ „Nevéhez kapcsolódik a pánafrikanizmus ideológiája, amely oly sok más izmussal együtt a gyakorlatban kivitelzhetetlennek bizonyult. A pánafrikanizmus fő célkitűzése az afrikai egység megteremtése volt (»Afrikai Egyesült Államok«) (HETTYEY 2011).

válságot azonban utódai sem tudták rendezni. N'krumah visszatérési kísérlete kudarcba fulladt, az országban puccsok váltogatták egymást.³¹

Végül az 1990-es évek hozták el a várva várt változást, amikor újból eljött a politikai pártok alakításának és a demokráciának az ideje, Jerry John Rawlings államfő 1993-as hatalomra kerülésével. Rawlings kezdőlépésként a Nemzetközi Valutaalaphoz (International Monetary Fund, IMF) fordult, mint abban az időben több, csődbe jutott afrikai ország, de Ghána esetében az IMF programja sikeres volt.³² Ezt támasztja alá, hogy az 1990-es évektől kezdődően az ország gazdasága stabilan nőtt, a külföldi befektetők bevonásával újra felvirágzott az aranybányászat és a kakaótermelés, megnőtt a turisták száma, illetve sikerült visszaszorítani a korrupciót.³³

Az elemzői álláspontok szerint az országot 2000 óta irányító politikusok általában „értik” a dolgukat, és „becsületesek” is.³⁴ John Kufuor elnök (2001–2009) vezetése alatt például Ghána tovább erősítette a „szegény, de stabil és demokratikus” ország képét, remélve, hogy a szegény jelző hamarosan törölhető,³⁵ hiszen a néhány éve a partok előtt felfedezett hatalmas olajmezők kiaknázása közel egymilliárd dollár többletbevételt jelentene az országnak. Szakértői értékelések szerint a kitermelés 2020-ig elérheti a napi 240 ezer hordót is.³⁶ Ez majd akkor következik be, ha a 3 olajmező³⁷ eléri a csúcstermelési szintet.

Az állam jelenlegi elnöke, egyben miniszterelnöke, Nana Akufo-Addo (72 éves, emberi jogi ügyvéd) 2016 decemberében nyerte el a tisztséget.

Gazdasági perspektíva

A Világbank és a Nemzetközi Valutaalap modern piacgazdaságra épülő, neoliberális tervezetének elfogadása, illetve a sorozatos piaci reformok hatással voltak a ghánai magánszektor fejlődésére.³⁸ Miközben az elmúlt évek politikai, gazdasági változásai látványos növekedést

³¹ BENKES 1997, 9.

³² Az 1980-as évektől kezdődő problémák az 1990-es évekre tetőztek, például a magas infláció és a pénzügyi fegyelem hiánya miatt. *Ghana – Enhanced Structural Adjustment Facility Economic and Financial Policy Framework Paper 1998–2000* (s. a.).

³³ Ez az érték a 2010-es évek előtt 40-es index alatt volt, jelenleg 43 a 100 pontból (2016-os adat), de az előző évekhez képest a korrupció csökkent (1998–2016 között átlagosan 38,83 pont körül alakult). *Ghana corruption index* (s. a.).

³⁴ HETTEY 2011.

³⁵ *Ghana ‘will be an African tiger’* (2007).

³⁶ *Ghana’s oil production to reach 240,000 barrels daily in four years – GNPC* (2016).

³⁷ A Jubileumi mező (Jubilee Field) a Guineai-öbölben található, 60 km-re Ghána partvidékétől, az elefántcsontparti határ közelében. A Tweneboa mezőt (Tweneboa Discovery) (6 km-re keletre a Jubileumtól) 2009 márciusában fedezték fel. 2010 júliusában az Owo-1 fúrás megerősítette a mező nagyszerű mennyiségét. A harmadik az Odum mező (Odum Field) (KASTNING 2011).

³⁸ MORLU 2015.

hoztak, az eredmények rávilágítottak az ország sebezhetőségére, vagyis a globális hatások begyűrűzésére.³⁹

Az arany,⁴⁰ a kakaó⁴¹ és ahogyan azt már láttuk, az olaj képezi Ghána gazdaságának alapját, és segíti a gazdasági fellendülést. Egészen a közelmúltig Ghánát az afrikai növekedés modelljeként üdvözltek, de 2013 óta a gazdaságot növekvő államháztartási hiány, magas infláció és gyengülő valuta jellemzi, így egy IMF-mentőcsomagot kapott.⁴²

A Világbank és az IMF változatlanul támogatólag lép fel a beruházások ösztönzésében, illetve a külkereskedelem bővítésének elősegítésében.⁴³ Ghána gazdaságában azonban már az olajjal is számolni kell. A 2007 óta ismert lelőhelyen az első kitermelést az angol-ír Tullow⁴⁴ társaság végezte: a becslések szerint a Guineai-öbölben nagyjából 1,8 milliárd hordónyi kőolaj található.⁴⁵ Gabonnak van hasonló nagyságú tartaléka, ennél nagyobb mennyiségű olaja a Szahara alatti Afrikában csak Nigériának, Szudánnak és Angolának van.

A ghánai politikai vezetés is felismerte az olajban rejlő lehetőséget, s ahogyan azt még annak idején John Atta-Mills⁴⁶ miniszterelnök mondta, „mindent megtesznek azért, hogy az olaj valóban áldás legyen minden ghánai számára”.⁴⁷ Az exportbevételek ezért három alapba kerülnek majd: a legnagyobb (50 és 70% közötti) része az állami költségvetést gazdagítja, a maradékot pedig egy úgynevezett stabilitási alapba, illetve egy tartalékalapba rakják.⁴⁸ Az előbbi az olajárak ingadozását hivatott kiegyenlíteni, az utóbbi pedig válsághelyzetekben jelent tartalékot.⁴⁹ Abban elemzői egyetértés mutatkozik, hogy Ghána sorsa az egész kontinens számára meghatározó.⁵⁰

Napjaink egyik sürgősen megoldásra váró problémája az Afrikába irányuló, meg lehetőszen kismértékű tőkebeáramlás kérdése. A már bennlévő mértéke ugyanis nem nagy,

³⁹ A globális nyersanyagárak zuhanására a ghánai gazdaság is érzékenyen reagált. Az olaj, az arany és a kakaó exportbevételei 2014. január és szeptember között 8,2 milliárd dollárról 5,8 milliárdra csökkentek. A helyzetet tovább nehezítette a 3 évig tartó villamosenergia-válság, a növekvő állami kiadások és a 90 milliárd cédit (16 milliárd font) adósság, amely több mint 70%-át adja a ghánai bruttó hazai terméknek. A növekvő adósságsszintek miatt a Nemzetközi Valutaalap bevezette a 918 millió dolláros, 3 év futamidejű programot (MATTHEWS 2016).

⁴⁰ Az aranykitermelésben Ghána világviszonylatban a 10. helyet foglalja el, folyamatosan emelkedő hozamokkal. *Arany piac* (s. a.). 2016-ban az összes aranybevétel 4,13 millió uncia volt, közel 40 év alatt a legmagasabb érték, ami 2015-ben még 2,84 millió uncia volt. *Ghana's gold output jumps to 4.13 million ounces in 2016* (2017).

⁴¹ Ghána a világ második legnagyobb kakaótermelője. A kakaóipar a ghánai gazdaság gerincét jelenti az 1900-as évek eleje óta. Ez a kulcsfontosságú szerep még ma is kiemelkedő, annak ellenére, hogy Ghána már kereskedelmi mennyiségben termel olajat is. A kakaóipar felé irányuló erőfeszítések lényege azon a tényen alapul, hogy ez az alszektor az ország teljes exportbevételeinek átlagosan 20–25%-át adja, ami a GDP 4–5%-át teszi ki. Ez a szektor több mint 800 ezer családot foglalkoztat (FENING-ADDO 2017).

⁴² *Ghana country profile* (2018).

⁴³ *Ghána* (é. n.).

⁴⁴ A Tullow Oil Afrika vezető, független kőolaj- és földgázkutató és -gyártó cége. A vállalatcsoport több mint 85 kutatási és termelési licenccel rendelkezik 17 országban, amelyet 3 üzleti szállítási csoport támogat (Nyugat-Afrika, Kelet-Afrika és az új vállalkozások). A cég kezdetben napi 55 000 hordó kitermeléssel számolt, majd 2011 után megkétszerezte azt. *About Tullow Oil* (s. a.).

⁴⁵ *Ghána az olajklubban* (2010).

⁴⁶ Az ország vezetője 2009–2012 között.

⁴⁷ LOONEY 2014.

⁴⁸ *Ghána az olajklubban* (2010).

⁴⁹ *Ghána az olajklubban* (2010).

⁵⁰ *Ghána hozta az elvárásokat* (2012).

s a megoszlása is egyenetlen. Példának okáért az Afrikába áramló körülbelül „36 milliárd dollárnyi tőkéből 32 milliárd 10 országba irányul. 2006-ban a legfőbb fekete-afrikai cél-országok Nigéria, Szudán, Egyenlítői Guinea, Csád és Ghána voltak. Nem véletlen, hiszen a legfőbb befektetési területek a kitermelőipar, s ezen belül is az olaj és a gáz-szektor, valamint a szolgáltatások (szállítás, raktározás, kommunikáció) voltak.”⁵¹ Az elmúlt években azonban érzékelhető volt a változás, évente nagyjából 60 milliárd dollár működő tőke beáramlása rögzíthető.

Mindemellett nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a globális pénzügyi válság hatásai a régiót is sújtották.⁵²

De ott van az olaj! Az olaj „jövőjét” Ghánában rendkívül nehéz előre megjósolni. Egyrészt a kormány jó szándékot mutat az olajipar ellenőrzésére szolgáló intézkedésekben. Másrészt nagy a bizonytalanság az érintett vállalatok megbízhatósága, különösen a bevételek felhasználásának tekintetében, miközben a ghánai társadalom számít az olaj adta lehetőségekre. Mindezt igazolja, hogy növekszik azoknak a száma, akik a nyugati régiók nagyvárosába, Takoradiba költöznek abban a reményben, hogy a feltörekvő olajiparban foglalkoztatják őket. Figyelembe véve a becsült bevételeket és a rendelkezésre álló források összegét, úgy tűnik, lehetetlen megfelelni az emberek elvárásainak. A ghánai kormány feladata azonban annak biztosítása, hogy az olajbevételeket a lehető legjobb módon, a legátláthatóbb és demokratikusabb feltételek mellett használják fel. A ghánai gazdaság jelenlegi adatai kedvező kilátással kecsegtetnek, az elemzői számítások több mint 7%-os növekedést prognosztizálnak 2018-ra.⁵³ Az ország húzóágazatait adó nagyvállalatok állami tulajdonban vannak, s az előbb említett világpiaci kitettség megkívánná, hogy a jövőben a gazdasági innováció más szektorokban is megjelenjen, erősítve ezzel a gazdasági és társadalmi biztonsági területét.⁵⁴

Figyelemre méltó adat, hogy Ghána 1995 és 2000 között összesen több mint 880 millió euró támogatáshoz jutott a nemzetközi szervezetektől, amelyből 300 millió euró az Európai Közösség VI., VII. és VIII. fejlesztési támogatási programján keresztül érkezett.⁵⁵ A támogatást az úthálózat fejlesztésére, a vidék jobb vízellátására, mikrovállalkozások támogatására fordította, nem hagyva ki az egészségügy és a vidék áramellátásának javítását sem. Az EU támogatását egyrészt a makrogazdasági fejlesztések révén, másrészt pénzügyi hozzájárulással realizálta.⁵⁶

Ghána az Európai Unióba elsősorban mezőgazdasági termékeket szállít (kakaóbabot), de az arany- és alumíniumszállítások is jelentős mértékűek. Az Európai Unió tagállamai főleg elektromos berendezéseket, gépipari termékeket, kőolajszármazékokat és használt ruhát exportálnak az országba, körülbelül olyan értékben, mint az EU-ba irányuló kivitel értéke.⁵⁷

⁵¹ BODNÁR et al. 2016.

⁵² MORLU 2015.

⁵³ *Economic Growth* (s. a.).

⁵⁴ Ötletnek indult, de életképes vállalkozás lett a környezetbarát, bambuszból készült kerékpárok gyártása, ami sok szempontból szolgálja a gazdasági és a társadalmi biztonság fenntarthatóságát is, miközben csodaszámba megy. *Economic Growth* (s. a.).

⁵⁵ DANKÁNÉ FALUDI 2005, 55.

⁵⁶ DANKÁNÉ FALUDI 2005, 55.

⁵⁷ DANKÁNÉ FALUDI 2005, 55.

Az EU és Ghána között megkötött gazdasági partnerségi megállapodás folyamatos és kedvező uniós piacra jutást biztosít az országnak. Ez a megállapodás hosszú távon tervez, aminek a kereskedelmet és a befektetést élénkítő hatása vitathatatlanul hozzájárul a ghánai gazdasági fejlődéshez.⁵⁸

Összességében a ghánai gazdaság importfüggő. Ez az áruk és szolgáltatások adása és vétele mellett az infrastruktúra fejlesztésében is aszimmetriát teremtett.⁵⁹ Ennek kiküszöbölésére hozták létre az EXIM Bankot, amely támogatja az importot és az exportot is, mintegy kiegyenlítő szerepe van.⁶⁰

Társadalmi viszonyok

Ghána közigazgatásilag tíz régióra osztható,⁶¹ s minden régióknak van egy központja.⁶² A különböző régiókban élők életkörülményei és életszínvonala között azonban nagy eltérések mutatkoznak. Az elmúlt három évtizedben Ghána városi lakossága több mint háromszorosára nőtt, négymillióról közel 14 millióra, és meghaladta a vidéki népesség növekedési ütemét. Egy 2015-ös jelentés szerint Ghánában a nők száma több, mint a férfiaké, azaz az egész népesség 50,3%-a.⁶³ A 115 fő négyzetkilométerenkénti népsűrűségi adatával Ghána a világ 127. legnépesebb lakóhelye.

Az ország lakosságának átlagos élettartama 60,95 év, átlagos életkora 30 év, a medián életkor 20,6.⁶⁴ A népesség többsége (98%) fekete-afrikai, a fennmaradó 2% ázsiai, amerikai és európai származású. Annak ellenére, hogy az angol a hivatalos nyelv, Ghána etnikai szempontból sokszínű ország, amelyben számos népcsoport és törzs beszél különböző nyelveket.⁶⁵ Mindez kiegészül a vallások sokszínűségével, illetve egy viszonylagos társadalmi tagoltsággal is.

A vallás mindig kulcsszerepet töltött/tölt be Ghána történelmében. A kereszténység a fő vallás: a lakosság körülbelül 72%-a tagja az ország különböző keresztény felekezeteinek. Az iszlám az ország 2. legnagyobb lélekszámú vallása a lakosság mintegy 17,6%-ával. A vallási tolerancia kimagasló az országban, az etnikai hovatartozás nem határozza meg a vallást.⁶⁶

A keresztények száma az 1960-as évek 43%-áról a jelenlegi 72%-ra folyamatosan emelkedett. A kereszténység az európaiak által honosított meg, akik a 15. században érkeztek Aranypartra Nyugat-Afrika felfedezése során. A presbiteriánusok és a metodista misszionáriusok azok, akik a 19. században megalapították a keresztény egyházakat. A kereszténység

⁵⁸ *A Ghána és az EU közötti gazdasági partnerségi megállapodás* (é. n.).

⁵⁹ HTCC 2016.

⁶⁰ *Ghana EXIM Bank facilitates 'Ghana Beyond Aid' agenda* (2018).

⁶¹ *Regions* (s. a.).

⁶² *Major regions and capitals* (s. a.).

⁶³ MISACHI 2017.

⁶⁴ *Key Findings and Advanced Tables. 2015 Revision* (2015), 40.

⁶⁵ MISACHI 2018.

⁶⁶ A keresztények az egész országban élnek. A muszlimok többsége az északi régiókban és Accra, Kumasi, Sekondi-Takoradi, Tamale és Wa városokban él. A hagyományos vallási meggyőződés követőinek többsége vidéki területeken lakik. *International Religious Freedom Report for 2015 United States Department of State Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor* (2015).

jelentősége gyorsan nőtt a gyarmati időszak alatt, s összefonódott a szociális szolgáltatások, a missziós iskolák és más egyházi intézmények létrehozásával.⁶⁷

A ghánai muszlimok többsége szunnita, mindössze 8%-a síita. Az iszlám a 15. században jelent meg Ghána északi területein, főleg a helyi muszlimok és a nyugat-afrikai szárheli népek közötti kereskedelmi tevékenységek eredményeként. A ghánai muszlim népesség Észak-Ghána és a Zongo⁶⁸ közösségei között helyezkedik el, akik szétszóródtak az országban. A ghánai szunnita muszlimok a maliki iskola⁶⁹ és a szúfizmus⁷⁰ követői. Az Ahmaddiya⁷¹ közösség Ghána legrégebbi muszlim közössége, amely közösségnek sikerült több keresztényt áttéríteni az iszlám hitre. Az egyéb csoportok, például a buddhisták, a hinduizmust követők vagy az ateisták, is szabadon gyakorolhatják vallásukat.⁷²

Külpolitika

A ghánai szubregionális politika (a Guinea-öböl térségében) vagy az olyan országokkal való kapcsolatok, mint Togo, Burkina Faso, Elefántcsontpart és Nigéria az 1957–1981 közötti időszakban, „magába foglalta a (legfontosabb) posztkoloniális témák afrikai tapasztalatait: az instabilitás, az ideológiai kísérletek és az irányítás alapvető kérdéseit”.⁷³

A N'krumah utáni kormányok is követték az el nem kötelezett mozgalom országainak politikáját, amelynek az egyik célja az afrikaiak közötti együttműködés előmozdítása és a regionális integráció volt, például a Nyugat-afrikai Gazdasági Közösségben, az ECOWAS-ban. A ghánai alkotmány (1992) a nemzetközi szervezetek iránti elkötelezettségnek „szimbóluma” lehet. Az alkotmány figyelmet fordít a szerződéses kötelezettségekre és a nemzetközi viták békés úton történő rendezésére, valamint „figyelembe veszi az ENSZ alapokmányának céljait és eszméit, az Afrikai Unió Chartáját, a Nemzetközösséget, az ECOWAS-szerződést és bármely más szervezet szabályozását, amelyeknek Ghána tagja”.⁷⁴ E szervezetek tagsága fórumot ad az ország érdekeinek védelmére, valamint arra, hogy vezető szerepet töltsön be az afrikai kontinensen számos kérdésben. Az ENSZ és az ECOWAS révén például Ghána képes volt az afrikai ügyek erkölcsi vezetőjeként számos békefenntartó misszióban részt venni.⁷⁵ Ghána szomszédos országokkal fenntartott kapcsolatai pozitívak. Az elmúlt két évben a kormány nem cselekedett fenyegető módon,

⁶⁷ MISACHI 2017.

⁶⁸ A Zongo közösségekben többnyire a muszlimok és az észak-ghánai és más nyugat-afrikai államok lakói élnek. Nyelvük a hausza. Egyes statisztikák szerint Ghánában több mint 400 ilyen közösség van (NYARKOAH 2016).

⁶⁹ A maliki jogi iskola megalapítása Málík ibn Anas (711–795) nevéhez fűződik, aki medinai jogtudós volt. Málík elsősorban a medinai hagyományokat és szokásokat dolgozza fel. *Islámjogi iskolák* (é. n.).

⁷⁰ SALCEDO (s. a.)

⁷¹ Ez az iszlámon belül egy dinamikusan növekvő szervezet, elutasítja a terrort, támogatja az „egyház” és az állam szétválasztását, elveti a fanatikus vallásgyakorlatot. Forrás: www.alislam.org/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 12.)

⁷² MISACHI 2017.

⁷³ SANUSI–ADU–GYAMFI 2017, 3.

⁷⁴ *Constitution of the Republic of Ghana. Chapter six, the directive principles of state policy* (s. a.).

⁷⁵ Ghána fontos szerepet tölt be az Afrikai Akadémiaparancsnoki Konferencia kezdeményezésekben is, a második konferenciát például Accrában rendezték 2008. október 27–31. között. SIPOS–SIPOSNÉ KECSKE-MÉTHY 2010, 66–71.

illetve konfliktust sem okozott a szomszédainak. Ghána elkötelezett a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége célkitűzései mellett, illetve a regionális integráció felé is.⁷⁶

Biztonságpolitika

Ghánának biztonsága megőrzése érdekében folyamatosan figyelemmel kell kísérnie a regionális biztonsági kihívásokat, a környező országokban történeteket, fenntartva saját és környezete stabilitását. Így az önerőre való támaszkodás mellett a nemzetközi partnerekkel való szoros együttműködés a stratégiájuk alapköve. Ahogyan Nana Addo Dankwa Akufo-Addo elnök fogalmazott, „Ghánának a nyugat-afrikai szubregionális (ECOWAS) és kontinentális (Afrikai Unió) testületekben való részvételét tovább kell erősíteni, hogy mind a két szervezet elérje célját”.⁷⁷ A szoros együttműködésen túlmenően továbbra is szükség van a fegyveres erőkire. A ghánai célokhoz hatékony és könnyen bevethető erőkire van szükség a regionális konfliktusok áttérjedésének elkerülésére és a határok biztonságának növelése céljából. Az ebolaválság⁷⁸ pedig jó példa arra, hogy nem csak katonai fenyegetések alkalmával van szükség a fegyveres erőkire.

Ghána továbbá tagja az Egyesült Nemzetek Szervezetének (1957), számos szakosított intézményének és más szervének is. Tag a Kereskedelmi Világszervezetben, az el nem kötelezettek mozgalmában, az Afrikai Unióban, a Nemzetközösségben, a Frankofónia Nemzetközi Szervezetében, és ahogyan korábban már szó volt róla, a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közösségében is tevékeny közreműködő.⁷⁹

A statisztikák szerint az ország a kontinens békéjének és biztonságának megteremtésében a békefenntartás 4. legnagyobb hozzájárulója.⁸⁰ Ghána biztonságos hely a nyugat-afrikaiak számára, akik polgárháború vagy katonai diktatúra miatt kénytelenek elmenekülni otthonaikból, így az országban sokféle menekült él (libériaiak, elefántcsontpartiak és csádiak), s számuk napról napra növekszik. A Nemzeti Demokratikus Kongresszus (National Democratic Congress) és az Új Honvédő Párt (New Patriotic Party) folytatta az ország külpolitikai célkitűzéseit Burkina Faso, Elefántcsontpart (a tengeri határok miatt probléma), Togo (régi ellenfél, de javulnak a kapcsolatok) és Nigéria (olykor ellentmondásos kapcsolat) felé.

Ghána kül- és biztonságpolitikája nagy jelentőséget tulajdonít a gazdasági diplomáciának, például a kereskedelem előmozdításának. Ezért elkötelezett a Nyugat-Afrikai Államok Gazdasági Közössége (Economic Community of West African States, ECOWAS) szabályozások mellett, amelyek magukban foglalják az áruk és szolgáltatások szabad mozgását, amely közös piacot teremtett Nyugat-Afrikának. Ez világosan megmutatja, hogy ahol a gazdasági és személyes érdekek forognak kockán, a ghánai vezetők a stratégiai együttműködést választják, illetve a barátságot az előítéletekkel szemben.⁸¹

⁷⁶ THOMAS 2015.

⁷⁷ BRAKO-POWERS 2017.

⁷⁸ Az ENSZ ebolamissziójának a központja, amelyet Magyarország 2015 óta támogat (SZLAMKA 2015).

⁷⁹ *The Commonwealth* (s. a.).

⁸⁰ BRAKO-POWERS 2017.

⁸¹ BURCHARD 2016.

A régióban Ghána fegyveres erői rendelkeznek leginkább hosszú távú fejlesztési tervvel a következő évtizedekre. A haditengerészet bővítése például indokolt az ország gazdasági érdekeltségeinek, erőforrásainak védelme okán, főleg a kalóztámadások miatt.

Biztonságpolitikájának célkitűzése, a fentiekén túl, a belső és a tengeri biztonság erősítése és a békefenntartó missziókban való részvétel.⁸² Ennek megvalósítására több dolgot is tesz. Így például 2016. áprilistól májusig részt vett egy USA-beli közös gyakorlaton az afrikai tengerészeti törvény végrehajtó partnerség részeként, amelynek keretében a ghánai és amerikai egységek közös „tengeri jogérvényesítési és együttműködési tevékenységet” folytattak. Vagy egy korábbi példa, hogy 2015 novemberében a légierő bejelentette, hogy – légi szállítási kapacitását növelendő – új C-295-ösöket⁸³ vásárolt. A ghánai hadsereg rendszeres résztvevője az ENSZ békefenntartó műveleteinek. Accra ígéretet tett az ezerfős ambíciószint fenntartására, amely magában foglal egy gépesített gyalogsági zászlóaljat, egy kétszintű (csapat és központi) kórházi részleget, egy híradós századot, egy repülő, valamint egy folyami parti egységet.⁸⁴

Magyarország és Ghána

Magyarország és Ghána diplomáciai és gazdasági kapcsolatai hosszú múltra tekintenek vissza. Az „egy politikai tömbbe” való tartozásnak köszönhetően a „baráti” Magyarországon nagy számban tanultak ghánai ösztöndíjasok, elsősorban orvosi, jogi és közgazdaságtudományi képzéseken. A két ország között 1987-ig nagyköveti szintű diplomáciai kapcsolat állt fenn, azaz a nyugat-afrikai ország kiemelt partner volt hazánk számára. Az 1990-es években azonban az európai ügyek kaptak prioritást. A kormány 2015-ben döntött az úgynevezett déli nyitásról, amelybe többek között a Ghánával való kapcsolat mélyítése is beletartozott.⁸⁵ Ennek magyarázata, hogy a régióban itt az egyik legfejlettebb a demokrácia, a legstabilabb az államapparátus, illetve ez az egyik legjobban fejlődő gazdaság is, több mint 7%-os éves GDP-növekedéssel.⁸⁶ Az együttműködés főbb területei a megújuló energia felhasználására (szél), a szennyvíztisztításra, a szállítmányozásra és a mezőgazdaságra (állattenyésztés, növénytermesztés, esetleg feldolgozás) irányulnak. Az oktatás (ösztöndíj, csereprogram) és a sport területén is komoly kapcsolatépítés folyik.⁸⁷

Az első afrikai magyar kereskedőházat még 2014 júliusában nyitotta meg a Magyar Nemzeti Kereskedőház Zrt. (MNKH) Accrában. Az együttműködés a kiépülő kapcsolatok adta területekre fókuszál, mint például az infrastrukturális beruházások, mezőgazdaság, szállítmányozás, építőipar.⁸⁸ Ghána a tudományos fejlődés központjává kíván válni Nyugat-

⁸² Central African Republic: UN, MINUSCA; Cote D’Ivoire: UN, UNOCI; Democratic Republic Of The Congo: UN, MONUSCO; Lebanon: UN, UNIFIL; Liberia: UN, UNMIL; Mali: UN; MINUSMA; South Sudan: UN, UNMISS; Sudan: UN; UNAMID, UN; UNISFA; Western Sahara: UN; MINURSO. *Military Balance* (2017), 516.

⁸³ *Ghána újabb C-295-öt rendel* (2017).

⁸⁴ *Military Balance* (2017), 18.

⁸⁵ A Külgazdasági és Külügyminisztériumban ezért létrejött az Afrika Főosztály, majd ezt követően Etiópiában (Addisz-Abeba), Ghánában (Accra) és Angolában (Luanda) nyílt külképviselet.

⁸⁶ *Ghána: előrejelzés, gazdasági mutatók* (é. n.).

⁸⁷ DZINDZISZ 2016.

⁸⁸ *Magyar kereskedőház nyílt Ghánában* (2014).

Afrikában, ehhez a magyar műszaki szaktudás nagy segítséget jelentene. Ez inspirálta a két fél által aláírt „oktatási együttműködési megállapodást, és egy kibervédelmi együttműködés megvalósításáról szóló szándéknyilatkozatot is”.⁸⁹

Ghána a demokratizálódással párhuzamosan esett a „globalizáció csapdájába”. A függetlenné válás előtti és utáni fejlődéstörténetében azonban van, ami nem változott: nevezetesen a pánafrikai vízió. Ghána külpolitikájának négy pillérében ezek (a multilaterálisizmus, a pánafrikanizmus, az „el nem kötelezettség” és a „jószomszédság”) ma is ott vannak. Mindez azon a kontinensen, ahol a jelentős természeti erőforrásokon túl éppen a földrész kedvező demográfiai profilja (gyorsan növekvő lakossága azt jelenti, hogy hamarosan a világ legnagyobb munkaerő-tartalékával rendelkezik) és magas urbanizációs rátája is szilárd alapot és új utat jelenthet a gazdaság további fejlődéséhez (amely, akár egy „új ipari forradalomhoz”⁹⁰ is vezethet). Ghána már ezen az úton jár.

Felhasznált irodalom

- A Ghána és az EU közötti gazdasági partnerségi megállapodás* (é. n.). Elérhető: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM:4298970> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 12.)
- About Tullow Oil* (s. a.). Elérhető: www.tullowoil.com/about-us (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Ancient Ghana* (s. a.). Elérhető: www.bbc.co.uk/worldservice/africa/features/storyofafrica/4chapter1.shtml (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Aranypiac* (s. a.). Elérhető: www.conclude.hu/aranypiac.html (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- AZIKIWE, Abayomi (2015): On The Rise of Colonialism of Ghana. *Modern Ghana*, 2015. 02. 18. Elérhető: www.modernghana.com/news/599511/on-the-rise-of-colonialism-in-ghana.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 01.)
- BENKES Mihály (1997): Afrika. In DIÓSZEGI István – HARSÁNYI Iván – NÉMETH István szerk.: *Huszedik századi egyetemes történet 1945–1995. III.* Budapest, Korona.
- BODNÁR Ákos – HERMANSSON, Christen – PEKLI József – SAARELA, Anna (2016): *Szegénységsökkenési programok Afrikában / Poverty Reductions Program in Africa*. Magyar Afrika Társaság.
- BRAKO-POWERS, Austin (2017): ‘Ghana will be very active in ECOWAS, AU’ – *Akufo-Addo*. Elérhető: www.myjoyonline.com/politics/2017/february-15th/ghana-will-be-very-active-in-ecowas-au-akufo-addo.php (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- BÚR Gábor (2009): Civitatis Ghaniensis Conditor (Aranypart – Ghána – Nkrumah). In HÁDA Béla – MAJOROS István – MARUZZA Zoltán – PETNEHÁZI Margit szerk.: *Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves*. Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. 59–74. Elérhető: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/30764/Urb%C3%A1n-e-book_pdfa.pdf?sequence=1&isAllowed=y (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- BURCHARD, Stephanie M. (2016): *Terrorism in West Africa: is Ghana next?* Elérhető: www.ida.org/idamedia/Corporate/Files/Publications/AfricaWatch/africawatch-May-5-2016-vol11.ashx (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- CIA (2017): *The World Factbook, Africa: Ghana*. Elérhető: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gh.html (A letöltés dátuma: 2017. 07. 23.)

⁸⁹ Ghána gazdasága (2015).

⁹⁰ YONG 2017.

- Constitution of the Republic of Ghana. Chapter six, the directive principles of state policy* (s. a.). Elérhető: www.ghanaweb.com/GhanaHomePage/republic/constitution.php?id=Gconst6.html (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- DANKÁNÉ FALUDI Anna (2005): *Nyugat-Afrika és az Európai Unió gazdasági kapcsolatai*. Budapest, BGF. Elérhető: <https://anzdoc.com/nyugat-afrika-es-az-europai-unio-gazdasagi-kapcsolatai.html> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 17.)
- DZINDZISZ Sztéfan (2016): Óriási magyar beruházások lesznek Ghánában. *Napi.hu*, 2016. 08. 15. Elérhető: www.napi.hu/magyar_gazdasag/oriasi_magyar_beruhazasok_lesznek_ghanaban.619278.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 01.)
- Economic Growth* (s. a.). Elérhető: www.focus-economics.com/countries/ghana (A letöltés dátuma: 2018. 03. 18.)
- FAGE, J. D. – TORDOFF, William (2004): *Afrika története*. Budapest, Osiris.
- FAGE, John D. – BOATENG, Ernest Amano – MAIER, Donna J. – DAVIES, Oliver (2018): *Ghana*. Elérhető: www.britannica.com/place/Ghana/Daily-life-and-social-customs#toc76824 (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- FENING-ADDO, John (2017): *COCOBOD Targets 1.5m Tonnes Of Cocoa Beans In 4-Years. Agri National*, 2017. 07. 13. Elérhető: <http://ritefmonline.org/cocobod-targets-1-5m-tonnes-of-cocoa-beans-in-4-years/> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Forts and Castles, Volta, Greater Accra, Central and Western Regions* (s. a.). Elérhető: <http://whc.unesco.org/en/list/34> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 04.)
- FRANCZ Norbert (2013): *Az alkotmányos dekolonizáció példája: Ghána függetlenedése*. Pécs, PTE BTK.
- FRANCZ Norbert (2016): *A független Ghána első évtizede*. Elérhető: www.academia.edu/33751240/A-f%C3%BCggetlen_Gh%C3%A1na_els%C5%91_%C3%A9vtizede_MA_Thesis_ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 11.)
- Ghana – Agricultural Sectors* (s. a.). Elérhető: www.export.gov/article?id=Ghana-Agricultural-Sectors (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Ghana – Enhanced Structural Adjustment Facility Economic and Financial Policy Framework Paper 1998–2000* (s. a.). Elérhető: www.imf.org/external/np/pfp/ghana/ghana0.htm (A letöltés dátuma: 2018. 03. 01.)
- Ghána* (s. a.). Elérhető: www.afrikatanulmanyok.hu/htmls/ghana.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 01.)
- Ghana ‘will be an African tiger’ (2007). *BBC News*, 2007. 06. 19. Elérhető: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/6766527.stm> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Ghána az olajklubban* (2010). Elérhető: http://kitekinto.hu/afrika/2010/12/16/ghana_az_olajklubban (A letöltés dátuma: 2017. 05. 26.)
- Ghana corruption index* (s. a.). Elérhető: <https://tradingeconomics.com/ghana/corruption-index> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 01.)
- Ghana country profile (2018). *BBC News*, 2018. 05. 01. Elérhető: www.bbc.com/news/world-africa-13433790 (A letöltés dátuma: 2018. 07. 31.)
- Ghana EXIM Bank facilitates ‘Ghana Beyond Aid’ agenda* (2018). Elérhető: www.ghanaweb.com/GhanaHomePage/business/Ghana-EXIM-Bank-facilitates-Ghana-Beyond-Aid-agenda-659898 (A letöltés dátuma: 2018. 07. 10.)
- Ghána gazdasága* (2015). Elérhető: <http://afrikaexpo.hu/index.php?modul=aktualitasok&kod=72&kezd=40> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)

- Ghána hozta az elvárásokat* (2012). Elérhető: http://kitekinto.hu/afrika/2012/12/08/ghana_hozta_az_elvarasokat (A letöltés dátuma: 2017. 05. 27.)
- Ghána újabb C-295-öt rendel* (2017). Elérhető: <https://honvedelem.hu/cikk/38495> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 02.)
- Ghána: előrejelzés, gazdasági mutatók* (é. n.). Elérhető: <https://hu.tradingeconomics.com/ghana/forecast> (A letöltés dátuma: 2018. 07. 10.)
- Ghana: Heads of State (1960–2017)* (s. a.). Elérhető: www.archontology.org/nations/ghana/00_1960_td_s.php (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Ghana's gold output jumps to 4.13 million ounces in 2016* (2017). Elérhető: www.ghanabusiness-news.com/2017/06/03/ghanas-gold-output-jumps-to-4-13-million-ounces-in-2016/ (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Ghana's oil production to reach 240,000 barrels daily in four years – GNPC* (2016). Elérhető: www.ghanabusinessnews.com/2016/11/12/ghanas-oil-production-to-reach-240000-barrels-daily-in-four-years-gnpc/ (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- HETTYEY András (2011): Talpra állt az éltanulóból bukott diák, Ghána. *Index*, 2011. 08. 07. Elérhető: http://index.hu/kulfold/2011/08/07/ghana_talpra_allasbol_jeles/ (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- HTCC (2016): *Export-import bank nyíltat Ghánában*. Elérhető: <http://htcc.org.hu/hu/hirek/aktualis-hirek/export-import-bank-nyilhat-ghanaban/> (A letöltés dátuma: 2018. 07. 10.)
- IMF (s. a.): *Ghana*. Elérhető: www.imf.org/external/country/gha/index.htm (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- International Religious Freedom Report for 2015 United States Department of State Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor* (2015). Elérhető: www.state.gov/documents/organization/256241.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Islámjogi iskolák* (é. n.). Elérhető: <https://repuloszonyeg.wordpress.com/2009/12/12/islamjogi-iskolak/> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- KASTNING, Thomas (2011): *Basic Overview of Ghana's Emerging Oil Industry*. Elérhető: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ghana/10490.pdf> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Key Findings and Advanced Tables. 2015 Revision* (2015). Elérhető: https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 07. 10.)
- KUMAH-ABIWU, Felix – OCHWA-ECHEL, James (2013): *Rethinking the Ideas of Pan-Africanism and African Unity: A Theoretical Perspective of Kwame Nkrumah's Leadership Traits and Decision Making*. Elérhető: www.jpanafrican.org/docs/vol6no6/6.6-Felix.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- LOONEY, Robert (2014): Can Ghana's Democracy Save It from the Oil Curse? *FP*, 2014. 05. 01. Elérhető: <http://foreignpolicy.com/2014/05/01/can-ghanas-democracy-save-it-from-the-oil-curse/> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 12.)
- Magyar kereskedőház nyílt Ghánában* (2014). Elérhető: www.kormany.hu/hu/kulgaszdasagi-es-kulugyminiszterium/kulgaszdasagi-es-kulugyi-allamtitkarsag/hirek/magyar-kereskedohaz-nyilt-ghanaban (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Major regions and capitals* (s. a.). Elérhető: <http://ghanareview.com/regions.html> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 03.)
- MATTHEWS, Chris (2016): Ghana's success story built on gold, oil and cocoa is foundering. *The Guardian*, 2016. 01. 26. Elérhető: www.theguardian.com/global-development/2016/jan/26/ghana-success-gold-oil-cocoa-economic-downturn (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)

- Military Balance. Chapter Nine: Sub-Saharan Africa* (2017). Elérhető: www.iiss.org/publications/the-military-balance/the-military-balance-2017/mb2017-09-subsaharan-africa (A letöltés dátuma: 2017. 07. 23.)
- MISACHI, John (2017): *Religious Beliefs In Ghana*. Elérhető: www.worldatlas.com/articles/religious-beliefs-in-ghana.html (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- MISACHI, John (2018): *Major Ethnic Groups of Ghana*. Elérhető: www.worldatlas.com/articles/ethnic-groups-and-tribes-in-ghana.html (A letöltés dátuma: 2018. 08. 05.)
- MORLU, Faith L. (2015): *The Great Recession and its Impact on Africa: Focus on Ghana and South Africa*. Elérhető: <https://nickledanddimed.wordpress.com/2015/04/06/the-great-recession-and-its-impact-on-africa-focus-on-ghana-and-south-africa/> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 01.)
- NYARKOAH, Nelly L. (2016): *Life in the Zomgo Community*. Elérhető: <http://gijonlinenews.com/?p=5208> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Regions* (s. a). Elérhető: www.ghanaweb.com/GhanaHomePage/geography/region.php (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- SALCEDO, José Enrique (é. n.): *A szűfizmus*. Elérhető: www.vopus.org/hu/gnozis/gnozis-gnoszticizmus/a-szufizmus.html (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- SANUSI, Hajj – ADU-GYAMFI, Samuel (2017): Ghana's foreign policy: Some regional and national interests. *Journal of Human Sciences*, Vol. 14, No. 1. 598–608. DOI: <https://doi.org/10.14687/jhs.v14i1.4370>
- SCHMIDT Ádámné (1967): Állami levéltárak Ghánában. *Levéltári Szemle*, 17. évf. 3. sz. 853–870.
- SHERWOOD, Marika (2008): After Abolition: Britain and the Slave Trade since 1807. *African Diaspora Archaeology Newsletter*, Vol. 11, No. 1. Elérhető: <https://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2086&context=adan> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- SIPOS Alexandra – SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára (2010): Az Afrikai Akadémiaparancsnoki Konferencia: múlt, jelen, jövő. *Európai Tükör*, 15. évf. 9. sz. 66–71.
- SZLAMKA Zsófia (2015): *Ghánai és magyar – két jóbarát*. Elérhető: http://kitekinto.hu/afrika/2015/03/02/ghanai_es_magyar_ket_jo_barat (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- The Commonwealth (s. a.): *Ghana*. Elérhető: <http://thecommonwealth.org/our-member-countries/ghana> (A letöltés dátuma: 2018. 07. 10.)
- The History of Christiansborg Castle* (s. a.). Elérhető: <http://christiansborgarchaeologicalheritageproject.org/history/> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 21.)
- THOMAS, David (2015): *Time to get moving on African integration, says Ghana's Tetteh*. Elérhető: <http://newafricanmagazine.com/lets-get-moving-on-african-integration-says-ghanas-tetteh/> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- YONG, Li (2017): *Africa has the potential to be an economic powerhouse. This is how*. Elérhető: www.weforum.org/agenda/2017/02/africa-can-become-a-global-economic-powerhouse-this-is-how (A letöltés dátuma: 2017. 08. 05.)